

Соколовська С. В., завідувач кафедри практики та методики навчання англійської мови Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, доцент, Україна

ЛІНГВІСТИЧНА ПРАГМАТИКА В СИСТЕМІ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається лінгвістична прагматика як міждисциплінарна галузь, що вивчає питання комунікативної взаємодії суб'єктів і особливості функціонування мовних знаків у цьому процесі. Значну увагу автор зосереджує на інтегративній природі лінгвістичної прагматики, яка відображається на внутрішньому і зовнішньому рівнях, що дає змогу визначити її як важливий компонент в системі вищої філологічної освіти.

Ключові слова: лінгвістична прагматика (прагмалінгвістика), теорія мовленнєвої діяльності, мовленнєвий акт, комунікативна взаємодія, дискурс, філологічна освіта.

Система сучасної філологічної освіти визначається функціональною науковою парадигмою на засадах принципів антропоцентризму, експансіонізму, функціоналізму, етноцентризму та інших, що сприяло розгалуженню лінгвістики на окремі самостійні галузі, а саме: комунікативну лінгвістику, когнітивну лінгвістику, функціональну лінгвістику, соціолінгвістику, психолінгвістику, етнолінгвістику та ін. Серед них і лінгвістична прагматика, яка, розвиваючись у контексті ідей комунікативної лінгвістики, стала визнаним напрямом мовознавства. У свою чергу, в ній поступово виділилися такі підвиди, як історична прагмалінгвістика, етнокультурна прагмалінгвістика, соціопрагматика, психологічна прагмалінгвістика, когнітивна прагмалінгвістика [10]. Очевидно, що сучасна лінгвістична прагматика є міждисциплінарною галуззю, яка охоплює логіко-філософські, соціо-психолінгвістичні, етнографічні аспекти.

Проблеми лінгвістичної прагматики вивчали і вивчають багато дослідників: Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Л. Р. Безугла, А. Д. Белова, М. Б. Бергельсон, В. В. Богданов, Б. Ю. Городецький, Д. Б. Гудков, В. З. Дем'янков, В. А. Звєгінцев, В. І. Карабан, В. І. Карасик, А. О. Кибрик, І. М. Кобозєва, Н. А. Коміна, В. В. Лазарєв, М. Л. Макаров, О. В. Падучева, Г. Г. Почепцов, Л. В. Правікова, Л. П. Рижова, А. А. Романов, Ю. С. Степанов, І. П. Сусов, С. О. Сухіх, В. М. Телія, Л. П. Чахоян, І. Б. Шатуновський, І. С. Шевченко та ін. Донині існують різні варіанти наукового визначення прагматики мови, різночитання в трактуванні понятійного апарату і термінології. З нашого погляду, у цьому контексті важливо визначити пріоритетні складові лінгвістичної прагматики, що актуалізуються з розвитком сучасної функціональної наукової парадигми.

Мета статті — дослідження шляхів розвитку сучасної функціональної парадигми у лінгвістичній прагматичі та визначення її складових на міждисциплінарному рівні в системі вищої філологічної освіти.

Насамперед зауважимо, що у різних працях лінгвістичну прагматику називають як прагматична лінгвістика, прагматика мови, прагматична трансформація речення, прагмалінгвістика (переважно), так і лінгвопрагматика. За нашими спостереженнями, наскільки варіативним є термін означеної галузі, настільки й різняться її дефініції, від широкого до вузького трактування.

Так, Н. Д. Арутюнова узагальнено визначає, що у коло проблем лінгвістичної прагматики включаються ті, які пов'язані з мовцем, адресатом, їх взаємодією і ситуацією спілкування [1, 389—390]. О. О. Селіванова виділяє мовний компонент як ключовий, зазначаючи, що лінгвістична прагматика «досліджує використання й функціонування мовних знаків у процесі комунікації у взаємозв'язку з інтерактивністю його суб'єктів (мовця й адресата), їхніми особливостями й самою ситуацією спілкування» [7, 610]. І. П. Сусов деталізує предметне коло прагмалінгвістики, яка, за його твердженням, «досліджує ті дії суб'єктів мовленнєвого спілкування, у процесі яких в межах конкретних умов комунікації і на матеріалі конкретної мовної системи знаків вони продукують висловлювання, що реалізують не тільки певний пропозиційний зміст, а й комунікативні інтенції; учасники комунікації здійснюють інтерпретацію цих висловлювань, спрямовану на розуміння як буквальних, так і небуквальних смислів» [9, 53]. В. В. Богданов предмет лінгвістичної прагматики пов'язує з умовами використання мови комунікантами в актах мовленнєвого спілкування, до яких він відносить комунікативні цілі співрозмовників, час і місце мовленнєвого акта, рівень знань комунікантів, їхні соціальні статуси, психологічні і біологічні особливості, правила і конвенції мовленнєвої поведінки, прийняті у суспільстві [2].

Незважаючи на різноманіття підходів, у кожному з них простежується насамперед важливість враховувати у лінгвістичних дослідженнях фактор людини, її соціальні, культурні, психологічні та інші характеристики. Це розуміння прийшло із семіотики в межах наукових поглядів американських дослідників Ч. С. Пірса і Ч. У. Морріса і через репрезентовану ними тріаду «знак — об'єкт — інтерпретанта». Ч. У. Морріс, ввівши у науковий обіг термін «прагматика» і надавши їй лінгвістичної спрямованості, запропонував три виміри мовної діяльності: семантику як відношення знака до позначуваного поняття, синтактику як відношення знаків один до одного та прагматику як відношення знаків до інтерпретатора [4], тобто суб'єкта, який їх продукує і розуміє.

Пізніше формування прагматики мови стимулювалося ідеями філософів Дж. Л. Остіна, Дж. Р. Сьорля, Г. П. Грайса, П. Ф. Стросона та інших. Дж. Л. Остін розглядав мовлення як засіб втілення намірів мовця в діяльній ситуації мовленнєвого акту [5]. Це означало, що він запровадив діяльній принцип у лінгвістичній прагматиці. Г. П. Грайс показав, що використання мови та інтерпретація мовних форм здійснюється відповідно до певних правил і принципів спілкування, сформулював постулати принципу кооперації і продемонстрував можливості смислової інтерпретації висловлювань в контексті розмовних імплікатур [12]. Дослідник був першим із тих, хто розвивав ідеї конвенційного (семантичного) підходу в лінгвістичній прагматиці.

Діяльність філософів цього періоду зумовила так званий «прагматичний бум» 60–70-х рр. ХХ ст. З огляду на це І. П. Сусов стверджує: ««прагматичний бум» означав, що акцент ставиться на живій мові в дії, в усьому різноманітті її функцій та варіантів; абстрактний та ідеальний мовець уступає місце конкретному та реальному мовцю, який здійснює спілкування щоразу у новому комунікативно-прагматичному просторі; прагматика будується не просто на засадах антропоцентризму, а на принципі егоцентризму» [9, 37].

Отже, становлення лінгвістичної прагматики пов'язано із змінами і перерозподілом наукових інтересів лінгвістів. Вивчення формальної сторони мови, її структури незалежно від комунікативних умов використання замінилося вивченням мови як засобу комунікативної взаємодії мовця і адресата з урахуванням ситуації спілкування і соціального контексту. Ключовим поняттям для опису мовної комунікації у прагмалінгвістиці стало поняття діяльності.

Діяльній і антропоцентричний принципи нової парадигми зумовили комунікативну орієнтацію теорії мовленнєвих актів. Дж. Л. Остін запропонував цілісну концепцію мовленнєвого акту шляхом виділення у ньому трикомпонентної структури у вигляді «локуція — іллокуція — перлокуція», створив першу класифікацію мовленнєвих актів, увів поняття перформативного речення як висловлення у процесі здійснення мовленнєвої дії [5]. Його послідовник Дж. Р. Сьорль вніс суттєві зміни в теорію мовленнєвих актів щодо їх структури, типології, умов і правил успішної комунікації [8]. Концепція Дж. Р. Сьорля стала підґрунтям в подальшому для багатьох класифікацій мовленнєвих актів (Ю. Д. Апресян, К. Бах, В. В. Богданов, Д. Вундерліх, М. Я. Гловінська, В. І. Карасик, Дж. Н. Ліч, Г. Г. Почепцов та ін.).

Г. Г. Почепцов, основоположник київської наукової школи, зробив значний внесок у розвиток лінгвістичної прагматики, дослідивши прагматичні аспекти речення [6; 3]. Він пропонує типологію мовленнєвих

актів, що охоплює такі типи, як констатив, директив, квеситив, комісив, перформатив, які, у свою чергу, мають підтипи: директив включає ін'юнктив (наказ) і реквестив (прохання), комісив поділяється на менасив (обіцянка) і промісив (погроза) [3, 271–281]. Опора на цю типологію дозволяє здійснювати ретельний семантико-прагматичний аналіз мовлення. Розробка теорії складного мовленнєвого акта в комплексних, складених і композитних різновидах належить українському лінгвісту В. І. Карабану (1989) та його послідовникам. А. П. В. Зернецький (1987) вперше довів необхідність об'єднати мовленнєвий акт і дискурс, тобто здійснювати аналіз мовленнєвих актів в рамках дискурса, а не ізольовано.

На етапі ХХІ ст. в межах українських кандидатських дисертацій досліджена еволюція директивів, квеситивів, експресивів, фатичних метакомунікативів та інших мовленнєвих актів (Т. П. Андрієнко, Т. О. Биченко, Т. М. Буренко, Л. М. Грижак, О. Ю. Жигadlo, Л. І. Клочко, Ю. В. Косенко, О. Ю. Малая, Ю. В. Матюхіна, Л. В. Михайлова, Н. А. Одарчук, І. М. Осовська, Н. І. Романишин, І. В. Рудік, М. Г. Тер-Григор'ян, Т. В. Терещенко, О. П. Черняк та ін.). Зауважимо, що прагматичний компонент наявний у більшості сучасних праць українських дослідників.

Вслід за теорією мовленнєвих актів до прагмалінгвістичних досліджень додався дискурс, його види, стратегії і тактики, комунікативні принципи і максими. Важливі аспекти цих питань були висвітлені Г. П. Грайсом [12], завдяки чому в сучасному мовознавстві увага фокусується на поняттях ситуації мовленнєвого акту і контексту, що у лінгвістичній прагматиці співвідноситься не лише з текстом, а слугує для позначення умов комунікації і включає різні аспекти: вербальний і невербальний, історико-культурний, психологічний, соціальний та ін.

Різні підходи до інтерпретації поняття «дискурс» відображено у дослідженнях львівської і харківської шкіл (монографії за загальною редакцією К. Я. Кусько, 2002 та І. С. Шевченко, 2005). Так, І. С. Шевченко та О. І. Морозова визначають «дискурс як інтегральний феномен, як мисленневокомунікативну діяльність, що являє собою сукупність процесу і результату і включає як екстралінгвістичний, так і власне лінгвістичний аспект; в останньому крім тексту виділяються пресупозиція і контекст (прагматичний, соціальний, когнітивний), що зумовлюють вибір мовних засобів» [11, 38]. Такий комплексний підхід до трактування дискурсу є результатом накопиченого досвіду в межах сучасної когнітивно-комунікативної парадигми в лінгвістиці.

Початок нового століття характеризується всебічним вивченням різних типів дискурсу у низці українських дисертаційних досліджень

(Л. Р. Безугла, І. А. Бехта, Т. О. Бехта, А. А. Бігарі, П. О. Бігунова, Я. О. Бондаренко, Г. В. Висоцька, С. В. Вострова, О. Б. Галицька, Я. В. Гнезділова, О. М. Гніздечко, Н. В. Гончарова, О. В. Дудоладова, Г. Л. Жуковець, Л. Л. Ільницька, О. М. Ільченко, Н. Є. Коваль, П. Г. Крючкова, Е. О. Куш, Е. Ф. Маліновський, В. Г. Ожидрянова, І. І. Пірог, К. В. Піщікова, Т. А. Скуратовська, Л. В. Солощук, О. Є. Ткачук-Мірошниченко, В. А. Ущина, О. Б. Франко, Т. В. Чрділелі, І. М. Шукало та ін.). Певним орієнтиром до визначення понятійно-категоріального апарату більшості доробків названих дослідників вважаємо цілісну концепцію аргументативного дискурсу А. Д. Белової (1997).

Отже, протягом останніх десятиліть головними здобутками прагмалінгвістики є дослідженість мовленнєвої діяльності та умов її ефективної реалізації; аспектів успішності/неуспішності, конвенційності/неконвенційності, інтенційної визначеності/невизначеності мовленнєвих актів; прямих і непрямих значень висловлювань; аналіз засобів локуції, іллокуції, перлокуції; залежність структури висловлювання від іллокутивної мети і комунікативної ситуації; лінгвістичні засоби організації спілкування; розробка принципів і правил спілкування; особливості різних типів дискурсу тощо.

Поданий вище аналіз шляхів розвитку прагмалінгвістики, безперечно, не відображає усіх складових її змісту і структури, але сприяє розумінню складності і різнобічності природи досліджуваної галузі, а також усвідомленню її інтегративного потенціалу. Поручені проблеми теорії мовленнєвих актів і дискурсу відображають аспекти, що також є предметом вивчення інших лінгвістичних дисциплін в межах сучасної функціональної парадигми. З огляду на це окреслимо певні складові лінгвістичної прагматики в системі наук про мову.

Складові прагмалінгвістики в семіотиці: виявлення характеру відношення знака до екстралінгвістичної дійсності і до суб'єктів, які його використовують; дослідження норм і правил мовлення як способу матеріалізації текстів в знаковій системі.

Складові прагмалінгвістики в риторичі: вивчення доречності і ефективності мовлення у відповідності з комунікативною ситуацією; регулювання суспільно-мовленнєвої практики; інтенційність мовлення оратора.

Складові прагмалінгвістики в стилістиці: розробка принципів відбору мовних засобів і стилеутворюючих факторів у відповідності з цілями автора, характером адресата і жанрових особливостей тексту; виділення й аналіз функціональних стилів, відповідних текстам певної сфери суспільної діяльності.

Складові прагмалінгвістики в психолінгвістиці: дослідження залежності мовленнєвих висловлювань від свідомості і психологічного стану

суб'єкта мовлення; вивчення тексту як продукту процесу породження мовлення.

Складові прагмалінгвістики в соціолінгвістиці: дослідження співвідношень мови і суспільства, мови та ідеології; вивчення зумовленості мовних одиниць від соціологічних факторів — статусу учасників комунікації (вік, стать, приналежність до тієї чи іншої соціальної групи), ролей комунікантів (батько — донька, директор — підлеглий, вчитель — учень та ін.).

Складові прагмалінгвістики в етнолінгвістиці: дослідження співвідношення мови і культури народу; з'ясування національної специфіки використання мовних одиниць.

Складові прагмалінгвістики в комунікативній лінгвістиці: вивчення аспектів комунікативної взаємодії адресанта і адресата; інтерпретація понять комунікативної ситуації та її моделювання, мовленнєвого і комунікативного актів, дискурсу тощо.

Складові прагмалінгвістики в когнітивній лінгвістиці: вивчення природи породження і тлумачення смислів як мислительних феноменів у мовленнєвій діяльності суб'єктів; взаємозв'язок вербальних і ментальних операцій, пов'язаних із смислами, що передаються в дискурсивних ситуаціях.

Виділені складові прагмалінгвістики, їх суміжність із змістом різних мовознавчих дисциплін дозволяють визначати досліджуваній напрям як важливий компонент в системі філологічної освіти. Відомо, що мовна освіта в умовах вищого навчального закладу здійснюється у процесі опанування фахових дисциплін, серед яких важлива роль відводиться теоретико-лінгвістичним. У програмі бакалаврату правомірно превалюють ті дисципліни, які належать до внутрішньої лінгвістики і описують окремі сторони мови (фонетика, лексикологія, граматики) у межах її цілісної системи. Це дає змогу визначати одиниці кожного рівня мови (фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного) та системні відносини між ними. Усякий вихід за межі мови, вивчення зв'язків мовної системи з іншими системами, з людиною, його мисленням і свідомістю, з суспільством та його історією є перехід у галузь зовнішньої лінгвістики (поділ на внутрішню і зовнішню лінгвістику запропоновано Ф. де Сосюром у «Курсі загальної лінгвістики»). До таких дисциплін належать комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, прагмалінгвістика та інші, що закономірно передбачені переважно в програмі магістратури. Високий міждисциплінарний статус лінгвістичної прагматики, проілюстрований нами вище, домінування прагматичного компоненту у більшості сучасних наукових працях спонукає розглядати можливість запроваджувати вивчення праг-

малінгвістики вже на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр». На нашу думку, це сприятиме ефективному формуванню у студентів лінгвістичної компетентції й оволодінню фаховими знаннями в межах функціональної (прагматичної) наукової парадигми, а також підвищенню їх наукового потенціалу як учасників міжнародних і всеукраїнських конференцій та семінарів.

Отже, сучасна лінгвістична прагматика посилює процеси міжпарадигмальної і міждисциплінарної інтеграції, синтезуючи досягнення суміжних напрямів для поглибленого вивчення мовної комунікації і розширюючи дослідницькі обрії залученням психологічних, соціальних та етнокультурних параметрів. У статті виокремлено певні складові прагмалінгвістики в семіотиці, риторичі, стилістиці, психолінгвістиці, соціолінгвістиці, етнолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці та когнітивній лінгвістиці. Це засвідчує наскрізний характер прагмалінгвістичного компоненту в системі вищої філологічної освіти, що, у свою чергу, сприяє осмисленню ідей стратегічного планування її розвитку щодо включення лінгвістичної прагматики у цикл професійної підготовки студентів-бакалаврів.

Подальшого дослідження потребують мовні аспекти когнітивної прагмалінгвістики як новітнього напрямку сучасного мовознавства і філологічної освіти.

ДЖЕРЕЛА

1. Арутюнова Н. Д. Прагматика / Н. Д. Арутюнова // Языкознание: Большой энциклопедический словарь. — М., 1998. — С. 389–390.
2. Богданов В. В. Лингвистическая прагматика и ее прикладные аспекты / В. В. Богданов // Прикладное языкознание. — СПб., 1996. — С. 268–275.
3. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка : учеб. / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. — М. : Высш. шк., 1981. — 285 с.
4. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика. — М., 1983. — С. 37–89.
5. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. — Вып. 17. — М., 1986. — С. 22–130.
6. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения / Г. Г. Почепцов // Иностранные языки в школе. — № 6. — 1975. — С. 15–25.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика; напрями та проблеми : підруч. / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.
8. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. — Вып. 17. — М., 1986. — С. 170–194.

9. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. — Винница : Нова Книга, 2009. — 272 с.
10. Шевченко І. С. Прагмалінгвістика: Quo Vadis? / І. С. Шевченко // Наук. вісник каф. ЮНЕСКО КНЛУ. — 2003. — Вип. 7. — С. 51–57.
11. Шевченко І. С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И. С. Шевченко, Е. И. Морозова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2003. — № 586. — С. 33–38.
12. Grice P. Logic and conversation / P. Grice // Syntax and Semantics. — New York : Academic Press, 1975. — P. 41–58.
13. Capone Alessandro. Perspectives on Language Use and Pragmatics. A Volume in Memory of Sorin Stati / Alessandro Capone // Pragmatics and Cognition. — Volume 19. — Number 1. — John Benjamins Publishing Company, 2011. — P. 174–180.

В статье рассматривается лингвистическая прагматика как междисциплинарная область, изучающая вопросы коммуникативного взаимодействия субъектов и особенности функционирования языковых знаков в этом процессе. Большое внимание автор уделяет интегративной природе лингвистической прагматики, которая отображается на внутреннем и внешнем уровнях, что позволяет определять ее как важный компонент в системе высшего филологического образования.

Ключевые слова: лингвистическая прагматика (прагмалінгвістика), теория речевой деятельности, речевой акт, коммуникативное взаимодействие, дискурс, филологическое образование.

The article deals with linguistic pragmatics as the interdisciplinary field which studies the aspects of speech interaction between people and the peculiarities of the language signs functioning. The author focuses on the integrated character of linguistic pragmatics reflected on the internal and external levels. Accordingly pragmalinguistics is defined as an important component in the system of philological higher education.

Key words: linguistic pragmatics (pragmalinguistics), theory of speech activity, speech act, speech interaction, discourse, philological education.